

DE RELIGIOSITEIT BIJ DE JEUGD

Liliane VOYE en Jean REMY

Uit een onderzoek dat in 1981 gedaan werd bij leerlingen van het secundair staats- en vrij onderwijs blijkt dat deze zich christen noemen als ze thuis en op school een christelijke opvoeding kregen. Deze opvoeding schijnt echter eerder gericht te zijn op een ethiek dan op een doctrine. Deze auto-identificatie wijst naar een christocentrische godsdienst, waarin het geloof zich structureert in seculiere termen en waarvoor de institutie kerk weinig relevant is. Diepte-interviews werden opgezet met jongeren die zichzelf christen of niet-christen noemen en die representatief kunnen geacht worden voor de resultaten van de enquête. Hieruit blijkt dat de jongeren gehergroepeerd kunnen worden rond een combinatie van vier assen: 1) het aandringen op de innerlijkheid en de persoonlijke ervaring versus de bevestiging van de noodzaak van een moreel gezag; 2) het refereren naar een gemeenschap versus het benadrukken van een hiërarchische structuur; 3) het toekennen van voorrang aan de individuele ethiek versus sociale ethiek; 4) het benadrukken van de rationaliteit versus de herwaardering van de rituelen. Naast het feit dat deze assen op verschillende wijzen samengesteld zijn is het essentieel op te merken dat zij de vraag doorkruisen of men zichzelf bevestigt als christen of als niet-christen.

In onze benadering van de houding (of eerder de verschillende houdingen) van de jongeren tegenover godsdienst, Kerk en Geloof, vertrekken wij van een onderzoek uit 1981. Dit onderzoek omvatte twee fases. In een eerste fase verzamelden wij uit een schriftelijke enquête met vragenlijst bijna 1.000 antwoorden van Franstalige jongeren, van 14 tot 24 jaar, schoollopend in het middelbaar onderwijs -- algemeen vormend, technisch en beroepsonderwijs, zowel uit het rijks- als het vrije (d.i. katholieke) net. Achteraf hebben wij lange gesprekken gevoerd met 21 jongeren die wij representatief vonden voor de verschillende profielen die uit de enquête naar voren kwamen. We zullen hierna enkele belangrijke punten uit die enquête weergeven om tenslotte, verder werkend op de niet-directieve gesprekken met deze jongeren, de hoofdlijnen te achterhalen van het godsdienstig profiel van de hedendaagse jeugd.

1. Sociografische benadering

Terwijl wij er bij het opstellen van de lijst van scholen die voor de enquête in aanmerking kwamen, voor gezorgd hebben het hele gamma van mogelijkheden in het secundair onderwijs op te nemen (rijks- en vrije scholen; ruraal en stedelijk milieu; algemeen, technisch en beroepsonderwijs; scholen die voornamelijk in hogere middens, in de middenklasse of in de lagere klassen recruterend), bleek uit de resultaten dat deze criteria weinig onderscheid brachten. Wij kunnen de 984 antwoorden dus als een geheel behandelen.

Het materiaal van de enquête wordt hier geanalyseerd met referentie aan de zelf-identificatie van de jongeren, dus volgens het antwoord dat zij zelf gegeven hebben op de vraag of zij zich al dan niet als christen beschouwden (1). Uit de hierna weergegeven tabellen halen wij enkele achtergrondbeschouwingen, waartegen wij dan de diepte interviews zullen duiden.

Een eerste thema ter beschouwing vinden we in wat blijkt (of is het eerder slechts een bevestiging ?) uit hieronderstaande tabel. Daarin wordt aangetoond hoe de affirmatie van de christelijke identiteit (ja of eerder ja) in groter mate gepaard gaat met een opvoeding in een christelijk gezin (80 %) en zich

Tabel 1. Christelijke identiteit, christelijke opvoeding, informatie over het Evangelie (in procenten met vermelding van de absolute getallen)

Je noemt jezelf "christen"		ja	eerder ja	totaal	neen	eerder neen	totaal
Absolute getallen		279	219	498	179	69	248
Procenten (*)		28,6	22,0	50,6	18,2	7,0	25,2
				(a)			(b)
		37,5	29,5	67,0	24,0	9,0	33,0
				(c)			(d)
<u>Christelijke opvoeding</u>							
(1) gekregen in het gezin	Ja	81,7	79,1	80,3	42,5	57,0	46,4
	Neen	18,3	20,9	19,7	57,5	43,0	53,6
		(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)
(2) gekregen op school	Ja	88,4	89,0	88,5	56,4	72,7	60,9
	Neen	11,6	11,0	11,5	43,6	27,3	39,1
		(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)
<u>Informatie over het Evangelie (**)</u>							
(1) gekregen in het gezin	Ja	29,6	19,7	25,3	8,0	12,6	9,3
	Neen	70,4	80,3	74,7	92,0	87,4	90,7
		(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)
(2) gekregen in de mis	Ja	55,2	30,5	44,4	9,1	11,2	9,7
	Neen	44,8	69,5	55,6	90,9	88,8	90,3
		(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)

Opmerkingen:

(*) (a)+(b)+ 10,6 % "weet het niet" + 13,6 % geen antwoord = 100 % = 984 eenheden; (c)+(d) = 100 % = 746 eenheden

(**) De vraag of men op school over het Evangelie geleerd heeft, werd niet gesteld.

verbreedt volgens de opvoeding op school (88 %). De school blijkt ook een belangrijke rol te spelen bij jongeren die zich niet (of eerder niet) christelijk noemen, daar 61 % beweert op school een christelijke opvoeding gekregen te hebben, terwijl hier slechts 46 % de rol van het gezin vermeldt.

Het is niet zonder belang dat dit niet het geval blijkt te zijn voor wat de informatie over het Evangelie betreft: van de jongeren die zich christelijk noemen (ja of eerder ja) vermeldt slechts 25,3 % hierbij de rol van het gezin, terwijl 44,4 % de mis als voornaamste bron opgeeft.

De vergelijking van deze twee aspecten leidt tot vragen over de inhoud van de "christelijke opvoeding" die men thuis en op school krijgt: gaat het niet eerder om morele regels, om een christelijke "ethiek", dan om een boodschap waarin een "leer" wordt bijgebracht ?

De tweede tabel leert ons een tweede betekenisvol feit: het geloof is geen thema waarover jongeren gemakkelijk praten. Dit wordt trouwens in de interviews uitdrukkelijk bevestigd: de heersende mentaliteit onder de jongeren minimaliseert het belang van het godsdienstige, en er is zelfs een bepaalde

Tabel 2. Christelijke identiteit en het spreken over geloof (in procenten met vermelding van de absolute getallen)

Je noemt jezelf "christen"	ja	eerder ja	totaal	neen	eerder neen	totaal
Absolute getallen	279	219	498	179	69	248
Procenten (*)	37,5	29,5	67,0	24,0	9,0	33,0
<u>Spreken over het geloof</u>						
vaak	12,6	4,5	9,5	5,6	3,8	5,2
soms	46,7	38,2	43,5	29,6	27,6	29,0
zelden	30,6	41,5	35,0	30,2	26,7	29,0
nooit	10,1	15,8	12,0	34,6	41,9	36,8
	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)

(*) Zie opmerkingen onderaan tabel 1.

neiging om degenen die er wel over spreken in het belachelijke te trekken. Dat zou een eerste verklaring kunnen zijn. Maar er is er ongetwijfeld nog een andere: zou de stilte die de jongeren bewaren rond godsdienst en geloof geen uiting zijn van het feit dat zij deze zaken als behorend tot het privé-domein beschouwen, en er dus geen reden is om er met anderen over te praten ? ...

Deze relatieve stilzwijgendheid staat in ieder geval niet in verhouding tot de verschillende uitingen van "godsdienstigheid", zoals uit tabel 3 blijkt. Deze onderstreept dat het zichzelf als "christen" aanduiden, geen goede indicator is voor het geregeld bijwonen van de mis: iets meer dan een vierde (26,3 %) van de jongeren die zich "christen" noemen of "eerder christelijk", zeggen regelmatig de mis bij te wonen, wat precies hetzelfde percentage is als degenen die beweren nooit te gaan. Wanneer men echter alleen de jongeren beschouwt die zichzelf open en zonder voorbehoud christelijk noemen, loopt het percentage dat regelmatig naar de mis gaat op tot 37,4 %, terwijl het slechts 12,7 % is bij degenen die zich niet zo uitdrukkelijk opstellen.

Deze laatste cijfers staan vrij dicht bij deze die men bekomt wanneer men die twee categorieën van jongeren vraagt naar hun waardering voor de Kerk: 31,1 % van de eersten en 9,7 % van de tweeden geven op deze vraag een duidelijk positief antwoord. De percentages lopen op tot 70,2 en 57,4 wanneer men daar de jongeren bijtelt die, zich christelijk of eerder christelijk noemend, positief of eerder positief staan tegenover de Kerk. Maar wanneer men deze jongeren samentelt, heeft 20 % een negatieve of eerder negatieve kijk op de Kerk, en noemt 15 % zich onverschillig. Men kan trouwens niet voorbijgaan aan het feit dat 52 % van de jongeren die zich niet of eerder niet christelijk noemen, een negatieve of eerder negatief beeld heeft van de Kerk, en dat 40 % er onverschillig tegenover staat.

Het belang dat men het Evangelie toekent wordt groot genoemd door 34,4 % van de jongeren die zich christelijk noemen en door slechts 8,2 % van degenen die dit minder duidelijk stellen.

Wanneer men deze drie aspecten tegelijkertijd beschouwt, blijkt alvast dit: ongeveer één derde van de jongeren die zich expliciet christelijk noemen gaat geregeld naar de mis (37,4 %), waardeert de Kerk (31,1 %) en kent het Evangelie groot belang toe (34,3 %). Uit de verwerking van de gegevens kunnen wij

weliswaar niet opmaken of het in die drie gevallen om dezelfde jongeren gaat, maar blijkbaar bevindt zich daar toch ergens de grens die een bepaald veld van coherentie tussen een aantal dimensies van het godsdienstige afbakent.

Tabel 3. Christelijke identiteit en verband met de verschillende dimensies van het godsdienstige (in procenten met vermelding van de absolute getallen)

Je noemt jezelf "christen"	ja	eerder ja	totaal	neen	eerder neen	totaal
Absolute getallen	279	219	498	179	69	248
Procenten (*)	37,5	29,5	67,0	24,0	9,0	33,0
<u>Mis</u>						
regelmatig	37,4	12,7	26,3	1,4	-	0,8
zelden	41,5	54,8	47,4	12,8	18,2	14,1
nooit	21,1	32,5	26,3	85,8	81,8	85,1
	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)
<u>Waardering voor de Kerk</u>						
positief	31,1	9,7	21,9	0,5	1,0	0,8
eerder positief	39,1	47,7	42,8	7,6	5,8	6,8
eerder negatief	7,9	14,0	10,5	9,4	20,2	12,5
negatief	9,4	9,8	9,5	45,2	27,4	40,3
onverschillig	12,5	18,8	15,3	37,3	45,6	39,6
	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)
<u>Belang van het Evangelie</u>						
veel	34,3	8,2	23,0	1,4	2,4	1,6
weinig	54,7	67,5	61,0	11,1	23,8	14,5
helemaal geen	11,0	24,3	16,0	87,5	73,8	83,9
	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)

(*) Zie opmerkingen onderaan tabel 1.

De Kerk "waarderen" betekent echter bij de jongeren nog niet dat zij op de hoogte zijn van de standpunten die deze op diverse domeinen inneemt, en nog minder dat zij akkoord gaan met die standpunten. Tabel 4 leert daaromtrent enkele interessante zaken. Hij toont aan dat de jongeren die zich christen noemen (ja of eerder ja) niet erg goed op de hoogte zijn van de standpunten van de Kerk inzake politiek (28,6 en 22,4 %), dat dit eveneens het geval is voor ongeveer de helft van de jongeren wanneer het geloofs- en familiezaken betreft, en dat dit percentage zelfs 70 % bereikt wanneer het over abortus gaat. Bij dit laatste punt sluiten zich ook de jongeren aan die zich niet-christen noemen (niet of eerder niet), maar zij beweren wel vaker dat zij de politieke standpunten van de Kerk kennen.

Tabel 4. Christelijke identiteit en Kerkelijke standpunten: kennis en akkoord (in procenten* met vermelding van de absolute getallen)

Je noemt jezelf "christen"	ja	eerder ja	eerder neen	neen
Absolute getallen	279	219	69	179
Procenten	37,5	29,5	9,0	24,0
<u>Kennis van de standpunten van de Kerk inzake</u>				
politiek	28,6	22,4	32,8	43,4
geloof	54,1	44,5	31,6	47,8
gezin	58,8	54,0	49,4	58,9
abortus	71,3	69,7	70,9	74,3
<u>Akkoord met de standpunten van de Kerk inzake</u>				
politiek	9,9	6,5	2,0	1,9
geloof	39,0	23,5	7,3	9,0
gezin	31,9	15,7	3,3	5,3
abortus	22,5	19,1	4,6	2,7

(*) In deze tabel moet elk punt apart beschouwd worden: wij hebben telkens het percentage positieve antwoorden vermeld. Zo beweert 28,6 % van de jongeren die zich christen noemen de politieke standpunten van de Kerk te kennen, terwijl het er 71,3 % zijn wanneer het over abortus gaat.

Wat het akkoord gaan van de jongeren met de standpunten van de Kerk betreft (zie tabel 4), valt de zaak duidelijk zwak uit: het akkoord gaan bereikt een maximum van 39 % bij de jongeren die zich christelijk noemen, dit voor de geloofszaken, en bij diezelfde categorie nog 32 % wanneer het over het gezin gaat. Maar inzake abortus bedraagt het akkoord nog slechts 22,5 % en slechts 9,9 % inzake politiek. Bij de jongeren die zich "eerder christelijk" noemen, ligt de instemming nog aanmerkelijk lager, om nergens nog de 10 % te bereiken bij de jongeren die zich niet-christelijk noemen, met een absoluut dieptepunt voor de politieke standpunten.

Men kan zich dus afvragen wat de waardering voor de Kerk nog inhoudt, wanneer men merkt hoe duidelijk de jongeren afstand nemen van de standpunten van de Kerk. Meer dan de helft van de "christenen" beweren wel de standpunten van de Kerk te kennen (behalve de politieke), maar deze beperkte kennis gaat vaak gepaard met afkeuring van die standpunten. Kan men daaruit al de hypothese formuleren dat het merendeel van de jongeren de Kerk misschien ziet als een instantie die een bepaald licht werpt op een aantal problemen, maar dat zij zich het recht voorbehouden zelf hun mening te vormen? De resultaten van de uitgebreide gesprekken lijken ook in die richting te wijzen, zoals we verder zullen zien.

Het toekennen van een grotere waarde aan het eigen geweten, dat duidelijk belangrijker is dan de gehoorzaamheid, lijkt te passen in een immanent perspectief, waar kritische zelfstandigheid en definiëring van het geloof in seculiere termen samengaan.

Uit tabel 5 blijkt inderdaad dat de verwijzing naar een transcendent wezen slechts betrekking heeft op 33 % van de jongeren die zich christelijk noemen (39,4 % van degenen die "ja" zeggen; 24,1 % van degenen die "eerder ja" zeggen), terwijl 65 % vindt dat geloven te maken heeft met het dagelijkse leven (resp. 59,2 % en 73 %). Opmerkelijk is wel dat gelovigheid, gepaard gaande met een militante ingesteldheid ("zich inzetten voor de maatschappij") slechts op een heel beperkt aantal jonge christenen (en anderen) van toepassing is, terwijl het individuele perspectief het meest voorkomt. Verder is het niet zonder belang op te merken dat bijna de helft (47,5 %) van de "niet-christenen" beweert dat geloven geen zin heeft, en dat zij daarin worden bijgetreden door 1,8 % van de "christenen" !

Wanneer men de "inhoud" van deze verschillende "wijzen van geloven" nader gaat bekijken, door ze te kruisen met enkele

Tabel 5. Wat is geloven ? (in procenten met vermelding van de absolute getallen)

Je noemt jezelf "christen"	ja	eerder ja	totaal	neen	eerder neen	totaal
Absolute getallen	279	219	498	179	69	248
Procenten (*)	37,5	29,5	67,0	24,0	9,0	33,0
<u>Geloven betekent vooral</u>						
(a) Christus navolgen en een band met Hem hebben	22,1	18,6	20,5	17,3	9,3	15,3
(b) denken dat er een opperwezen bestaat	17,3	5,5	12,5	0,7	-	0,1
(a) + (b)	39,4	24,1	33,0	18,0	9,3	15,4
(c) vertrouwen hebben in het leven	30,5	42,6	35,2	17,3	20,8	18,3
(d) dienstbaar zijn tegenover de anderen	19,9	20,2	20,0	8,3	18,0	10,8
(e) zich inzetten voor een betere wereld	9,8	10,2	10,0	7,6	9,3	8,0
(c) + (d) + (e)	60,2	73,0	65,2	33,2	48,1	37,1
het heeft geen zin	0,4	2,9	1,8	48,8	42,6	47,5
	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)	(100,0)

(*) Zie opmerkingen onderaan tabel 1

andere variabelen -- zie hiervoor tabel 6 -- dan blijkt dat wanneer geloven geassocieerd wordt met Christus navolgen, het zich verder structureert rond het belang van het Evangelie, de verwijzing naar de Kerk en de kerkelijke praktijken; het is echter niet "missionair" van aard, daar over het geloof spreken weinig belangrijk lijkt.

Tabel 6. Inhoud van het geloof en institutionele verwijzingen (*)

Geloven is:	Christus navolgen	Geloven in een opperwezen	Vertrouwen hebben in het leven	Dienstbaar zijn t.o.v. anderen	De maatschappij veranderen
Jongeren die beweren (= 984)					
Veel belang te hechten aan het Evangelie	58,9	13,3	8,1	19,0	17,0
Veel over het geloof te spreken	17,8	6,5	3,1	12,8	16,2
Regelmatig naar de mis te gaan	50,8	13,5	37,3	21,2	20,9
De kerk te waarderen (ja of eerder ja)	46,5	17,8	11,7	14,3	3,4

(*) Meervoudige en cumulatieve antwoorden waren toegelaten.

Bovendien verwijst de geloofsovertuiging niet naar Christus, en zijn de institutionele verwijzingen zwak, behalve wat het regelmatig bijwonen van de mis betreft; het is inderdaad merkwaardig dat de "seculiere" definities van geloven samengaan met een zekere nadruk op een regelmatige praktijk, vooral wanneer geloven omschreven wordt als "vertrouwen hebben in het leven". Moet het verband tussen beide gezocht worden in de nadruk op het concrete dat zij veronderstellen? Het lijkt ons te vroeg om dit te bevestigen, maar misschien wordt de geloofspraktijk precies gezien als een gebaar dat de identiteit herhaaldelijk weer opnieuw bevestigt, met een specifieke markering van tijd en ruimte...

Vertrekkend van de zelf-definiëring van de jongeren, hebben wij een aantal kenmerken van hun godsdienstigheid kunnen achterhalen, die wij als volgt kunnen samenvatten: wanneer ze zich christen noemen, wat het geval is voor de helft van hen, refereren de jongeren aan een christocentrische godsdienst, waar het geloof gestructureerd wordt volgens seculiere criteria en een immanent karakter aanneemt. De Kerk als instelling lijkt in deze religiositeit weinig doorslaggevend te zijn; het geloven lijkt eerder opgebouwd te worden vanuit een kritische, persoonlijke benadering, met zwakke veruitwendiging, maar toch in hoofdzaak voortspruitend uit de gezinscontext.

2. Diepte-onderzoek

Op basis van dit kwantitatief onderzoek hebben wij 21 jongeren kunnen selecteren, die wij representatief achtten voor de verschillende types teruggevonden in het sociografisch deel. Vertrekkend van hun definitie van zichzelf, hebben wij aldus 5 jongeren ontmoet die zich niet-christelijk noemden, 5 die zich weinig religieus betrokken voelden, en 11 jongeren die daadwerkelijk religieus geëngageerd waren. Vertrekkend van de antwoorden op verschillende vragen, hebben wij er naar gestreefd in die laatste groep jongeren van verschillende strekkingen te hebben; zo hebben wij 3 charismatische jongeren geïnterviewd, 3 socio-politiek geëngageerden, 2 integristen en 3 jongeren die actief zijn in parochiepastoraal. Uit de langdurige en individuele ontmoetingen met elk van deze 21 jongeren - waarbij de gesprekken vrij waren, doch geleid door een interviewrooster - hebben wij de krachtlijnen van hun overtuigingen en waarden kunnen achterhalen.

Er bleken vier assen van tegenstelling te bestaan, die zich op diverse manieren tot elkaar verhouden maar waarbij - en dit is belangrijk - de bevestigingen van zichzelf als christen of als niet-christen dwars tegenover elkaar staan. Zo kan men stellen dat er telkens een christelijke en een niet-christelijke versie bestaat van de volgende assen van tegenstelling:

- 1) nadruk op de innerlijkheid en de persoonlijke ervaring tegenover de uitdrukkelijke noodzaak van een moreel gezag;
- 2) verwijzing naar een nieuwe gemeenschap of integendeel naar een structurerende hiërarchie;

- 3) het primaat dat men toekent aan de individuele ethiek of aan de sociale ethiek;
- 4) rationaliteit, gepaard gaande met anti-intellectualisme, versus herwaardering van de rituelen.

Wij zullen hierna elk van deze assen nader toelichten, waarbij wij telkens aanduiden wat deze jongeren gemeen hebben, en wat specifiek toe te schrijven is aan hun zelf-identificatie als christen of als niet-christen.

2.1. Persoonlijke ervaring versus moreel gezag

2.1.1. Persoonlijke ervaring

De talrijke jongeren die de nadruk leggen op de persoonlijke ervaring en de innerlijkheid, maken aanspraak op de voorrang van het zijn op de schijn, waarbij zij het ene in verband brengen met wat fundamenteel is, en het tweede afdoen als oppervlakkigheid. Bovendien moet elk individu zijn eigen identiteit opbouwen, vertrekkend van de eigen ervaringen, en waarbij hij in de ervaring geen enkel contact, geen enkele informatie, geen enkele handelswijze a priori mag verwerpen, maar integendeel geleidelijk aan groeit "met vallen en opstaan" en waarbij de veelheid van verlangens, behoeften, keuzes, als legitiem wordt beschouwd. Elke dwang van buitenuit wordt verworpen, en men meent dat dwang in hoofdzaak, zoniet volledig, aangewend wordt om de schijn te redden, daar dwang leidt tot handelen uit plicht, tot handelen dat gehoorzaamt aan een moraal die van buitenuit komt en steunt op angst. Bovendien is deze moraal afgesloten voor elke vernieuwing, gekant tegen elke discussie en tegenspraak, in de mate dat zij lijkt afgebakend te worden door een arsenaal van plichten en verplichtingen die leiden tot vervreemding van zichzelf, terwijl deze jongeren precies menen dat men zich in discussies en meningsverschillen moet werpen om een eigen persoonlijkheid op te bouwen. Deze houding die de meerderheid van de jongeren aanhangt, zoals uit de kwantitatieve analyse blijkt, vindt men zowel terug bij degenen die zich christenen noemen als bij de niet-christenen, maar de connotaties liggen anders, zoals we hierna zullen zien.

2.1.1.1. De christelijke versie

De jongeren die zo denken en die zichzelf christen noemen, refereren in hoofdzaak aan een persoonlijke moraal; deze moraal wordt opgebouwd vanuit verschillende bronnen waaronder ook godsdienstige teksten (even belangrijk als andere), voornamelijk uit de Bijbel, teksten die men trouwens kritisch gaat analyseren. Deze moraal spitst zich toe op enkele waarden, in hoofdzaak: de andere aanvaarden, ongeacht zijn persoon en zijn ras; ontvankelijk zijn, openstaan voor de andere; geweld verwerpen.

Het geloof wordt beleefd als een persoonlijke relatie met een "hogere realiteit", wiens naam er niet toe doet en die geëvalueerd wordt in verwijzing naar het dagelijkse leven: de gelukkige momenten wekken dankbaarheid op en de ongelukkige doen hopen op beter. Wat belangrijk is, is de uitwisseling met die realiteit die weliswaar beslissend en superieur is, maar die toch nagestreefd wordt omwille van de identificatie die zij mogelijk maakt. Daardoor ook is de figuur van Jezus zo aantrekkelijk: Jezus is de vriend, de kameraad, degene die reageert zoals ik zou reageren, zonder zich te bekommeren om de geldende regels ... ("hij had iemand van ons groepje kunnen zijn, hij is een mens"). Het is iemand die kan helpen om onmiddellijk antwoorden te vinden op vragen die in het alledaagse leven opduiken. En dat is essentieel, want voor deze jongeren heeft het godsdienstige slechts zin wanneer het naar de persoonlijk beleefde, dagelijkse werkelijkheid verwijst, waar het interfereert met andere beschouwingen, voortkomend uit andere bronnen.

De pluraliteit van verwijzingen is voor deze jongeren eveneens van belang, omdat zij zelfstandig willen kiezen en het recht -- zoniet de plicht -- opeisen om de ontvangen boodschappen en de uitgeoefende invloeden zelf te controleren en kritisch te onderzoeken: deze van de ouders, de school en vooral van de Kerk. Want de Kerk als instelling, met haar hiërarchie, haar leer, haar attributen, wordt hier sterk afgewezen: die jongeren zeggen er niet bij betrokken te zijn, de Kerk staat buiten hun leven -- zowel door de plaats waar zij zich uit ("je moet in het openbaar over godsdienst spreken, niet in de Kerk"), als door wat zij uit ("de beste methode is doen zoals Guy Gilbert: niet preken, gewoon de mensen helpen en gekleed gaan zoals zij").

2.1.1.2. De niet-christelijke versie

Heel wat jongeren die zich niet-christelijk noemen leggen eveneens de nadruk op het primaat van de innerlijkheid en de persoonlijke ervaring, maar zij vertalen dit enigszins anders. Zij leggen de nadruk op vrijheid en op persoonlijke ontplooiing, en eisen deze vrijheid zowel voor zichzelf als voor de anderen op, wat hen er toe brengt de gegrondheid van een veelheid aan verlangens en noden te bevestigen ("doen wat men graag doet zonder de anderen te storen en zonder van de anderen te verlangen dat zij hetzelfde graag doen").

Deze wil tot persoonlijke ontplooiing gaat eveneens gepaard met een verwerping van alles wat de verscheidenheid van meningen en gedragingen in het gedrang zou kunnen brengen. Zo worden de ouders, de school en de Kerk gezien als instellingen die dwang opleggen van buitenuit en dus de mogelijkheden tot zelfbepaling van de jongeren tegenwerken. Sommige jongeren zijn hierin toch genuanceerder; alhoewel school en gezin ook beschouwd worden als hinderpalen voor de persoonlijke vrijheid, worden zij toch ook als noodzakelijk erkend: het gezin omdat het de jongere in leven houdt, hem de materiële mogelijkheden biedt die hij nodig heeft; de school, omdat men een diploma moet behalen. Dit is niet het geval voor de Kerk, die volgens hen meerdere nadelen in zich verenigt. Zij legt voorschriften en dwang op ... dingen waarvan men de zin niet inziet ("het enige wat ik in de kerk deed, was knielen als het moest, en gaan zitten als het moest"), en die van hogerhand worden uitgevaardigd, zonder mogelijkheid tot inspraak, tot het stellen van vragen ("Als men aan de top zo denkt, dan moeten alle katholieken hetzelfde denken ... zo komt men nooit tot een uitwisseling van ideeën"). Zij vinden dat de Kerk een gemeenschap moet zijn, waar elk zijn zeg heeft.

Nog een woordje dat kenschetsend is voor deze tendens, die, zoals wij zagen, de mens centraal stelt in de zingeving, en die alles verwerpt wat deze zelfverwezenlijking in het gedrang dreigt te brengen ("ik moet mezelf redden, mezelf in vraag stellen ... Dat is beter dan 'God, bid voor mij, arme zondaar!"). Bijgevolg gaat men het individu als dusdanig een grotere waarde toekennen, en correlatief daarmee verwerpt men het collectief moment, dat leidt tot kuddegedrag ("In de groep denk je altijd minder na dan wanneer je alleen bent. Een groep heeft altijd een meer uitgesproken mening omdat men veralgemeent ... Terwijl, als iedereen voor zichzelf eens nadacht ...").

2.1.2. Het moreel gezag

Alhoewel ze duidelijk minder talrijk zijn dan de jongeren die het recht opeisen hun eigen persoonlijkheid op te bouwen via een veelheid van vrij gekozen, persoonlijke ervaringen, zijn er ook jongeren die de nadruk leggen op het belang van een moreel gezag dat hun leven geeft, en hen leidt door een systeem van plichten en verboden. Volgens hen kan alleen een dergelijk gezag paal en perk stellen aan de zedenverwildering, de laksheid, het gebrek aan discipline en de wantoestanden allerhande die zij rondom zich vaststellen. Die mening vindt men zowel bij jongeren die zich christelijk noemen als bij degenen die zich niet-christelijk noemen.

2.1.2.1. De christelijke versie

Het kan niet verbazen dat jonge christenen die zo denken sterke erkentelijkheid aan de dag leggen voor de belangrijke rol van het gezin bij de geloofsverwerving ("dank zij mijn ouders ken ik het katholieke geloof; zij hebben mij zo opgevoed, zij hebben mij de godsdienst bijgebracht"). Het verbaast ook niet dat deze jongeren het religieus gezag als zodanig erkennen en de gezagsdragers beschouwen als de noodzakelijke en bevoegde bemiddelaars die een zware verantwoordelijkheid torsen en aan wiens gezag men zich dus moet onderwerpen. Voor hen speelt de godsdienst een zeer belangrijke rol, en elke verzwakking van de religiositeit wordt gezien als een afzwakking van het geloof. De godsdienstpraktijk is dus erg belangrijk en wordt intens beleefd; zo is de zondagsmis niet alleen belangrijk, maar moet zij ook nog opgeluisterd worden met gezangen, voorlezen, ... Ook het smeekgebed neemt een belangrijke plaats in ("Ik bid altijd voor een examen; ik vraag God om hulp ..., dat is toch gewoon, Hij is er om ons te helpen ..."). Deze jongeren zijn ook actief in de traditionele liefdadigheidswerken, en alhoewel deze nu door de media gevoerd worden (actie 11.11.11., ...), is het toch het geloofd dat aan de basis ligt van het gedrag.

Volgens deze jongeren is de godsdienstcrisis voorbijgaand, en leeft de religie weer op. Deze tendens zal nog versnellen wanneer de geloofsinhoud strikter wordt, en men minder laksheid toelaat ("Ik denk dat velen geprofitteerd hebben van de vrijheden sinds het laatste Concilie"; "... men zou weer godsdienstlessen moet geven zoals 50 of 25 jaar geleden" ...).

Deze jongeren, voor wie het gezag in zekere zin van vitaal belang is, hebben vaak een dichotomische kijk op de wereld --

de radicale tegenstellingen in tijd en ruimte blijken hun logica te structureren. Zo zijn voor hen het tijdelijke en het spirituele duidelijk van elkaar gescheiden en is het spirituele de overheersende term aangezien dit het leven zin en een doel geeft ("het geloof is als een kracht die je voortstuwt om verder te gaan, die je steunt in moeilijke momenten of in heerlijke ogenblikken ...": "ons leven eindigt niet op aarde, het gaat verder, er zijn tekenen ... Jezus maakt de overgang tussen het leven op aarde en de oneindige liefde").

2.1.2.1. De niet-christelijke versie

Een paar niet-christelijke jongeren leggen eveneens de nadruk op het belang van de traditionele waarden en op het respect voor de instellingen die deze waarden doorgeven ("wanneer de funderingen wegvallen waarop het leven in de samenleving steunt, dan komen we heel gemakkelijk tot misbruiken denk ik, ik weet het niet, maar losbandig gedrag zal dan toegelaten zijn ...").

Dit heeft voor gevolg dat men weigert aan te nemen dat er nog andere standpunten zijn: de waarden zijn monolithisch, onveranderlijk, ze in vraag stellen is alleen maar laksheid. Deze jongeren leggen de nadruk op de noodzakelijke onderwerping aan de socialiserende instellingen (gezin en school), die ze echter vaak verwijten van te weinig gezag en strengheid blijk te geven ("er zijn ouders die hun kinderen hun gang maar laten gaan, ze kunnen ze niet opvoeden, ze geven hun te veel vrijheid" ... "de scholen zijn niet meer zoals vroeger: men heeft het minder in de hand, het is minder streng, er is meer laksheid ..."). De Kerk en de godsdienst worden over dezelfde kam geschoren: sommige jongeren waarden degenen die geloven omdat hun ouders gelovig zijn, omdat ook daar fundamentele waarden worden doorgegeven, maar ook in de Kerk treedt er, net zoals elders, laksheid op ("de Kerk is niet langer de morele gezagsdrager van vroeger, die het onderscheid helpt te maken tussen goed en kwaad").

Door de nadruk die deze jongeren leggen op de traditionele waarden en op de verantwoordelijkheid van instellingen zoals gezin, school en Kerk bij de overdracht en het respect voor deze waarden, zijn zij heel gemakkelijk geneigd het verleden op te hemelen, als de tijd waarin de traditionele waarden zonder twijfel werden ingeprint en niet in vraag werden gesteld, en iedereen er zich bijna automatisch naar schikte.

Een andere kentrek van deze jongeren is de nadruk die zij leggen op de noodzaak om ook het kwaad in jezelf te bestrijden (strijden tegen je zwakheden, je fouten), evenals het kwaad in de wereld. Zij wijzen daarom op de inspanning die elk individu moet leveren, tegen de laksheid die vandaag de wereld overspoelt. Die wil opbrengen en die inspanning leveren -- wat beschouwd wordt als de enige weg tot zelfverwezenlijking -- worden vaak gezien als een soort van "gesecculariseerd geloof" ("gelooven, dat is voor mij een levensideaal hebben, geloven in jezelf en in de anderen, en niet zozeer in een abstract iets dat boven mij staat").

Hier worden dus een aantal aspecten met elkaar verbonden: gehechtheid aan de traditionele waarden en respect voor de instellingen die deze waarden vertegenwoordigen; geloof in het individu en in zijn mogelijkheden tot inspanning; een zorg om de daden met de woorden te doen overeenstemmen -- even zoveel dingen die de blik nostalgisch naar het verleden doen wenden, maar een kijk waarin de godsdienst als dusdanig geen plaats heeft ...

2.2. De emergerende gemeenschap versus de structurerende hiërarchie

De jongeren die ofwel de nadruk leggen op de persoonlijke ervaring ofwel op de nood aan een sterk moreel gezag, kunnen ook worden opgedeeld volgens het vertrouwen dat zij uiten tegenover een kleine groep, die getuigt van "Gemeinschaftlichkeit", en zich steeds aan het uitbouwen is, of integendeel tegenover een reeds bestaande gemeenschap die zich uit langs een hiërarchische structuur. (Het spreekt vanzelf dat de eerste vorm gemakkelijker terug te vinden zal zijn bij degenen die, refererend aan de eerste as, de persoonlijke ervaring van groot belang achten).

2.2.1. Een emergerende gemeenschap

De sleutelidee is de volgende: de persoonlijkheid zal gevormd worden in kleine groepjes, samengesteld op basis van "electieve affectiviteit" en buiten elke voorafbepaling van plaats of gegeven milieu, en in deze groepjes zal het engagement groeien. Deze groepjes worden dus gezien als geprivilegeerde plaatsen waar elk zich vrij kan uiten en zich toetsen aan de

ervaringen van de anderen, in een veilige kring waar affectiviteit heerst. Deze groepjes hebben dus geen dwingend karakter, niet in de wederwaardigheden, noch in de deelname die men vraagt, maar daar expressiviteit de basis vormt van het engagement, wordt afstand nemen als moeilijk en pijnlijk ervaren.

2.2.1.1. De christelijke versie

De kleine groep is inderdaad de enige plaats waar het geloof een handelende dimensie krijgt, doordat het deel gaat uitmaken van een gezamenlijk engagement van mensen. De persoon, die zo sterk op de voorgrond trad in de eerste as, kan dus alleen tot ontplooiing komen, zijn weg vinden, langs een contact met anderen dat een "samen beleven" moet zijn, eerder dan een intellectuele bezinning. Voor die jongeren wordt het geloof dan "iets dat leeft (...), geen mooie woorden, geen mooie preken, geen gemoraliseer, maar een ontmoeting". Het gezag van ouders of Kerk wordt niet hoog aangeslagen, omdat het gezien wordt als een reeks van woorden en niet van daden, als een doorgeven van morele eisen en niet als een levenservaring.

Men ervaart trouwens het heersende gezag, in welke hoedanigheid ook, als te sterk begaan met de navolging van de regels, van modellen die de menselijke realiteit verarmen, terwijl het eigenlijk de menselijke realiteit in al zijn verscheidenheid is die gerespecteerd zou moeten worden. "Het menselijke" wordt hier beschouwd als de eerste referent, waarbij de christelijke waarden de humane waarden in zekere zin bekrachtigen, bevestigen ("Een van de humane boodschappen die Christus ons heeft geleerd is dat de mens respect verdient, precies omdat hij mens is ...").

In dezelfde zin zijn gebed, mis en sacramenten belangrijk op twee voorwaarden: zij moeten in gemeenschap beleefd worden en een interpellatie van en door de ander zijn ("een avond naar iemand luisteren, een bemoedigend woord zeggen, zelf aanspreekbaar zijn ... dat is een gebed (...). Het sacrament van de zieken dat is de hele parochiegemeenschap die de zieke in zijn lijden steun wil geven, gesymboliseerd in het lichaam van Christus. Het is meer dan zomaar de communie brengen ...").

Ook de priester telt slechts mee als woordvoerder van een gemeenschap waarvan hij lid is; de "hogere" leden van de hiërarchie worden als onbelangrijk beschouwd: ze staan te ver af van de basis, zijn er onbekend, en kennen haar zelf niet meer.

Alles vertrekt dus van de groep en de relaties binnen de groep worden beschreven als affectieve, open en gedurfde relaties. De groep ondersteunt het engagement van de leden, en men legt, in naam van de groep, getuigenis af van menselijkheid. Christus heeft in zekere zin die menselijkheid in ons aangewakkerd, niet door regels van buitenuit op te leggen, maar door te wijzen op onze eigen waarden, op onze waardigheid.

2.2.1.2. De niet-christelijke versie

Opmerkenswaardig is dat dit gemeenschapsplan bij de niet-christelijke jongeren veel minder meespeelt dan bij de christenen. De enige keer dat een geïnterviewde het woord gemeenschap liet vallen, was precies om aan te duiden wat de Kerk volgens hem hoorde te zijn !

Belangrijker zijn hier de groep van kameraden waarmee men discussies houdt, en die de jongere a.h.w. zijn eigen beeld weer voorhoudt. De individualistische noot lijkt hier de boventoon te voeren.

2.2.2. Structurerende hiërarchie

Meestal wordt de idee van een overheid die de regels uitvaardigt en de zelfstandigheid van het individu beknot zowel door christenen als door niet-christenen verworpen. Bepaalde jongeren vragen nochtans dat het gezag zou optreden, en betreuren dan ook in het algemeen de laksheid waarvan de gezagsdragers blijkt geven. Wij hebben dit aspect reeds behandeld bij de bespreking van de eerste as; we voegen er hier dus maar een paar woordjes aan toe.

2.2.2.1. De christelijke versie

Bij de jonge christenen is het gezag vooral belangrijk wat het religieuze zelf betreft, en dit vaak in verband met de nadruk die gelegd wordt op de kleine groepen. In dit geval moet het kerkelijk gezag "het goede voorbeeld geven", "leiding geven door boven de persoonlijke meningen van de mensen uit te stijgen", "helpen een voornemen uit te werken". Hetzelfde beeld tekent zich af wat het gezag in het gezin betreft: dit gezag komt tussen als draagster van zekerheid in het oordelen.

2.2.2.2. De niet-christelijke versie

Op dit punt zijn christenen en niet-christenen eensgezind, waarbij deze laatsten ook nog de nadruk leggen op de rol van de school als oord van gezag. Toch is er een verschil: de niet-christenen wijzen vaker op de huidige laksheid dan de christenen, en aansluitend daarop betreuren zij meer dan deze laatsten de afzwakking van de moraliserende rol van de Kerk.

2.3. Individuele moraal versus sociale ethiek

Ongeacht hun al dan niet christen zijn, verschillen de jongeren naar gelang zij hun instemming betuigen met een individuele of een sociale ethiek. Daar moet meteen aan toegevoegd worden dat het niet noodzakelijk de voorstanders van persoonlijke ervaringen en gemeenschappelijkheid zijn die zich sterk naar de sociale ethiek richten: zij die op die assen aldus gerangschikt kunnen worden vrezen precies dat de sociale moraal berust op het eenvormig maken van het gedachtengoed en dus het individu zal verdrücken en zijn zelfstandigheid beknotten.

2.3.1. De individuele moraal

Hier wordt vooral het recht op verscheidenheid benadrukt, evenals de vrijheid en de persoonlijke ontplooiing. Deze eis geldt zowel voor de eigen persoon als voor de anderen. Het komt er in beide gevallen vooral op aan "te doen wat men graag doet, zonder de anderen te belemmeren en zonder te eisen dat zij hetzelfde graag doen".

Christenen en niet-christenen vinden elkaar hier, maar de laatsten lijken toch iets explicieter te zijn. Ze onderstrepen voornamelijk twee punten. Ten eerste moet men "zich goed voelen", en dat veronderstelt met name dat men door de kameraden aanvaard wordt, zonder dat zij daarom dezelfde meningen hebben. En bovendien moet men ook "zijn werk graag doen"; het werk dient niet in de eerste plaats om geld te verdienen en/of om een betere sociale status te verwerven. De zogenaamde "interessante" beroepen zijn dan ook de sociale en creatieve beroepen ("voor kinderen zorgen ... of, ik weet het niet ... affiches ontwerpen, zelf iets maken, iets uitvinden ...").

2.3.2. De sociale ethiek

De jongeren die eerder een sociale ethiek aanhangen definiëren hun morele code in termen van edelmoedigheid, consensus, democratische ingesteldheid en gelijkheid; de menselijke waardigheid en alles waarop zij berust wordt omschreven in termen van recht.

De gehanteerde taal is bij de twee groepen ongeveer dezelfde: het komt er op aan "te handelen, zich aan de kant van de zwakkere te stellen, te helpen, zich te engageren, de onrechtvaardigheid en alles wat in de wereld verkeerd loopt aan te klagen, en niet altijd voor de sterkste te kiezen, want deze heeft geen steun nodig", zo formuleert een niet-christen het. Een christelijke jongere, verwijzend naar Christus, stelt dat "de mens gerespecteerd moet worden precies omdat hij mens is. Men ziet hem (= Jezus) op verschillende plaatsen: bij de barmhartige Samaritaan, bij de publieke vrouwen, ... allemaal mensen die door de maatschappij verworpen werden. Hij moedigde die levenswijze niet aan, maar hij zei toch: heb eerbied voor deze mensen omdat het mensen zijn, dat is alles".

Toch stelt de actieve kant van de sociale ethiek in zekere zin een probleem voor de christenen, omdat daadwerkelijk engagement in tegenspraak kan lijken met een andere vereiste, met name deze van de bezinning. Hierover een jongere aan het woord : "er zijn twee kanten aan het geloof, enerzijds de strijd, dus het politieke en sociale engagement, zich inzetten voor de anderen, vechten om een project te realiseren, en aan de andere kant de bezinning ... Ik citeer hier de titel van een boek van Frère Roger, de prior van Taizé, die luidt "lutter avec un coeur réconcilié" -- strijden met verzoening in het hart. Ik vind die bezinning erg belangrijk. Als je het geloof alleen ziet als een engagement, een strijd in het leven van elke dag, dan verval je gauw in een soort van activisme en dreig je het essentiële te missen, alleen nog oog te hebben voor je eigen belangen of voor die van de anderen, zonder verder te zien. Je loopt dan gevaar verloren te lopen, op een bepaald ogenblik niet meer te weten waarvoor je strijdt, waarom je tegen de onrechtvaardigheid vecht ... Je moet je op zekere momenten kunnen losmaken van de strijd, van je engagement, en jezelf alleen nog zien als geëngageerd tegenover God, als met Hem verbonden".

2.4. Rationaliteit en anti-intellectualisme versus herwaardering van de rituelen

2.4.1. Rationaliteit en anti-intellectualisme

Heel wat jongeren, zowel christenen als niet-christenen, streven naar een zekere vorm van rationaliteit en verwerpen tegelijkertijd een zeker intellectualisme. Enerzijds verwerpen zij bijvoorbeeld de rituelen waar men uit gewoonte aan vasthoudt en waarin men volgens hen zichzelf niet kan uiten ("de mensen gaan naar de mis ... sommigen voor de schone schijn. Ik hou ook niet van de pastoors, ze zijn zichzelf niet, vind ik"). En anderzijds staan ze argwanend tegenover abstracte formules, die rationeel willen zijn en het dagelijkse leven richting geven, maar die de jongeren artificieel en verarmend vinden. Zo leggen zij bijvoorbeeld weinig belangstelling aan de dag voor godsdienstige informatie: zij vinden dat intellectuele praat, zonder band met wat men beleeft; zij zijn ook geneigd de rituelen waarvan ze de zin niet inzien, af te schrijven: zo vinden zij de huwelijksplechtigheid wel belangrijk wanneer het een uitdrukking van liefde is en een concreet teken van een verandering in het dagelijkse leven, maar die bevestiging lijkt hun zinloos wanneer zij niets vertaalt dat tastbaar deel uitmaakt van het dagelijkse leven.

Ook hier leggen zowel christenen als niet-christenen de nadruk op een zelfstandige, kritische houding: wat vind ik zinvol? Of het nu om de rituelen gaat of om de Schrift, uiteindelijk is het eigen onderscheidingsvermogen doorslaggevend. Deze houding sluit een zeker verlangen om aan het doordeweekse te ontsnappen niet uit, maar dit elders (en dit kan Taizé zijn, of drugs, ...) moet bereikt worden op een zogezegd persoonlijke manier en niet in het automatisch vast naleven van van buiten opgelegde rituelen.

2.4.2. Het belang van de rituelen

Tegenover deze jongeren, zoals gezegd zowel christelijke als niet-christelijke, staan er andere, ook uit beide categorieën, die het rituele wel belangrijk vinden omdat het een manier is om orde te brengen, als regels die het dagdagelijkse structureren, wat een gevoel van veiligheid geeft. Zo betreuren sommigen de veranderingen die in de Kerk zijn doorgevoerd: "de priesters kunnen de mis niet eens meer lezen, het heeft geen aantrekkingskracht meer ..."; "vroeger was de mis in

het Latijn, en de priester had geen microfoon nodig om de mensen bijeen te brengen, de kerk zat vol"; "nu is het helemaal anders: de kerken lijken wel zwembaden, het zijn van die besloten gebouwen, men voelt zich niet meer thuis in een kerk" Daaruit blijkt dus een zekere nostalgie naar het verleden, naar de vroegere rituelen, die niet zo zeer persoonlijk inzicht bijbrachten, maar veilige bakens die het dagdagelijkse leven structureerden volgens onveranderlijk geachte regels.

3. Conclusie

Dit dubbele onderzoek brengt ons tot een aantal hypothesen. Zo blijkt ten eerste dat socio-culturele modellen die enerzijds het religieuze overschrijden en buiten het godsdienstige worden opgebouwd, en die anderzijds door zowel christelijke als niet-christelijke jongeren worden aangekleefd, momenteel vruchtbaar zijn.

Uit het feit dat de jongere zichzelf al dan niet christelijk noemt, kan trouwens niet worden afgeleid hoe belangrijk hij de godsdienst vindt: beide zaken staan vrij los van elkaar, in de mate dat de jongeren voornamelijk het institutionele en regulerende aspect van de godsdienst weerhouden.

Verder springt vooral de opgang van de "lekewaarden", waarden die geen specifieke religieuze eigenheid hebben, in het oog. Dit lijkt te wijzen op een zekere secularisering van de ethiek: de beoordelingscriteria worden niet meer in eerste instantie aan het religieuze ontleend, ze worden opgebouwd volgens een persoonlijke beoordeling van de mate waarin zij op het dagelijkse leven zijn afgestemd. Dit geldt uiteindelijk ook voor het godsdienstige zelf, bijvoorbeeld de motieven die men aanbrengt om zichzelf christen te noemen zijn van profane aard.

Het dagelijkse is trouwens doorslaggevend, zodanig dat weinig belang wordt gehecht aan alles wat intellectueel lijkt en er dus los van staat. Naarmate het dagelijkse sterker gaat doorwegen groeit er ook een intens streven naar alles wat buiten het doordeweekse leidt, een actief zoeken naar wat het dagelijkse zin geeft; in dit perspectief wordt voor sommigen het geloof weer belangrijk.

Tenslotte lijkt het godsdienstige ons op tweevoudige wijze tot het privé-domein, tot het intieme, te behoren: enerzijds dringt het zichzelf niet op als een objectieve zekerheid, maar lijkt het eerder te behoren tot wat openbaar bediscussieerbaar is, zelfs wanneer het subjectief beschouwd tot de orde van de zekerheden behoort; anderzijds is het heel belangrijk dat het godsdienstige, omdat het tot het intieme behoort, tevens erg persoonlijk blijft.

Het lijkt ons bijzonder hachelijk om op basis van deze beschouwingen en vaststellingen de "kansen van de Kerk" te voorspellen. Toch moet er aandacht geschonken worden aan de ambigue en kritische houding van de jongeren tegenover de Kerk, zonder dat ze haar daarom helemaal verwerpen.

NOTEN

- (1) Men kan het niet eens zijn met het gebruik van de term "christen" of "christelijk", omdat het een ruimere notie dekt dan "katholiek", waarover het hier gaat. Hij lijkt ons wel geschikt omdat beide termen in het courante taalgebruik -- weliswaar ten onrechte -- toch door elkaar gebruikt worden.